

Віталія БУЛІГА,
вчитель історії КЗЗСО «Луцький ліцей № 2 Луцької міської ради»;
Любов ГАВРИЛЮК,
методист відділу педагогічних технологій та інформаційного супроводу освіти
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВІППО)

Голос крізь віки: Королевське Євангеліє 1401 року

Здійснено комплексне джерелознавче дослідження Королевського Євангелія 1401 року – однієї з найдавніших датованих рукописних книг Закарпаття. Метою статті є всебічний аналіз кодексу в історичному, лінгвістичному та мистецькому аспектах для визначення його місця в українській писемній традиції. На основі аналізу історичних джерел реконструйовано умови створення рукопису в замку Нялаб та з'ясовано роль волоського роду Драгів-Балк у підтримці православного книгописання. Дослідження палеографічних особливостей підтвердило високий фаховий рівень переписувача Станіслава Граматика, який володів різними типами кириличного письма (устав, півустав, в'язь). Особливу увагу приділено кодикологічному аналізу: вивчення філіграней (водяних знаків) дозволило підтвердити західноєвропейське походження паперу, що свідчить про інтеграцію регіону в загальноєвропейський культурний простір. Лінгвістичний аналіз тексту, зокрема дарчої грамоти Стефана Винца, виявив низку фонетичних та лексичних діалектизмів, які фіксують риси живої української мови початку XV ст. Також висвітлено історію віднайдення пам'ятки архімандритом Васи́лієм (Проні́ним) та значення факсимільного видання 2015 року для сучасної науки.

Ключові слова: Королевське Євангеліє, Станіслав Граматик, рід Драгів, замок Нялаб, рукописна книга, палеографія, філіграні, другий південнослов'янський вплив, дарча грамота, Пересопницьке Євангеліє, балканський стиль, архімандрит Василій (Пронін), Тетраєвангеліє.

Vitaliia Buliha, Liubov Havryliuk. A Voice Across the Centuries: The Korolevo Gospel of 1401.

A comprehensive source-based study of the Korolevo Gospel of 1401 – one of the oldest dated manuscript books of Transcarpathia – has been conducted. The aim of the article is to provide a thorough analysis of the codex from historical, linguistic, and artistic perspectives in order to determine its place within the Ukrainian written tradition. Based on the analysis of historical sources, the circumstances of the manuscript's creation at the Nyalab Castle are reconstructed, and the role of the Vlach noble family of Dragfi-Balk in supporting Orthodox manuscript production is clarified.

The study of palaeographic features confirms the high professional level of the scribe Stanislav the Grammarian, who was proficient in various types of Cyrillic script (ustav, semi-ustav, and ornamental ligature vyaz). Particular attention is paid to codicological analysis: the examination of filigrees (watermarks) has made it possible to confirm the Western European origin of the paper, which testifies to the region's integration into the broader European cultural space.

Linguistic analysis of the text, including the donation charter of Stefan Vynets, reveals a number of phonetic and lexical dialectisms that record features of the living Ukrainian language of the early fifteenth century. The article also highlights the history of the manuscript's discovery by Archimandrite Vasyl (Pronin) and the significance of the 2015 facsimile edition for contemporary scholarship.

Keywords: Korolevo Gospel, Stanislav the Grammarian, Dragfi family, Nyalab Castle, manuscript book, palaeography, filigrees (watermarks), Second South Slavic influence, donation charter, Peresopnytsia Gospel, Balkan style, Archimandrite Vasyl (Pronin), Tetraevangelion.

Вступ. Вивчення рукописної спадщини українського Середньовіччя є важливим завданням сучасної історичної науки. Особливої актуальності набуває дослідження пам'яток, створених на етнічних українських землях, що входили до складу іноземних держав, зокрема Угорського королівства. Такі артефакти слугують незаперечним доказом збереження національної ідентичності, мови та культурної традиції в умовах іншомовного оточення. Серед книжкових пам'яток Закарпаття особливе місце посідає Королевське Євангеліє 1401 року.

Це унікальний зразок перехідного періоду, що поєднує візантійсько-слов'янські канони з місцевим колоритом.

Наукова новизна статті полягає у спробі комплексного поєднання історичного, мистецтвознавчого та філологічного підходів до вивчення пам'ятки.

Історіографія та джерельна база. Історія наукового вивчення Королевського Євангелія бере початок у другій половині XX ст. Першовідкривачем пам'ятки став відомий учений-богослов архімандрит Василій (Пронін), який у 1951 році виявив рукопис

у фондах Мукачівського монастиря і ввів його в науковий обіг, опублікувавши перші описи [8; 12]. Значний поштовх дослідженням дало факсимільне видання книги, здійснене у 2015 році [6]. Це уможливило детальний аналіз тексту, який здійснили провідні вітчизняні науковці: мовознавець В. Німчук дослідив діалектні особливості [9], історик Й. Кобаль реконструював історичний контекст [5], а мистецтвознавець О. Сопко (Долгош) проаналізувала орнаментику [13]. У нашій роботі ми спираємося на ці фундаментальні праці, а також на загальні дослідження з історії паперу О. Мацюка [7] та палеографії М. Гнатюка [4].

Історичний контекст створення рукопису.

Королевське Євангеліє датоване 1401 роком. Місцем його створення став замок Нялаб, руїни якого розташовані в сучасному с-щі Королево (історична назва – Кірайгазо) на Закарпатті. На зламі XIV–XV ст. цей замок був резиденцією впливового роду Драгів (Драгфі). Історичний аналіз свідчить, що Драги, маючи волоське походження, були активними покровителями східного обряду та слов'янської культури. В умовах католицької експансії Угорського королівства замок Нялаб став своєрідним форпостом православ'я [16].

Важливим чинником, що вплинув на стилістику рукопису, стали геополітичні процеси на Балканах. Поразка християнської коаліції у битві під Нікополем (1396 р.) спричинила міграційну хвилю освіченого духовенства та книжників з болгарських і сербських земель на північ, зокрема на Закарпаття. Цей феномен, відомий як «другий південнослов'янський вплив», безпосередньо позначився на правописі та художньому оформленні Королевського Євангелія.

Кодикологічний та палеографічний аналіз.

Рукопис являє собою Тетраевангеліє, написане на папері. Використання паперу є свідченням прогресивних тенденцій у книжковій справі початку XV ст., коли пергамент поступово виходив з ужитку через дорожнечу. Проаналізовано філіграні (водяні знаки) паперу. Згідно з альбомами О. Мацюка, виявлений знак у вигляді лука («arbalete») у колі є характерним для паперу північноіталійського виробництва кінця XIV ст. [7]. Це дозволяє стверджувати, що Закарпаття мало розвинені торговельні зв'язки із Західною Європою, звідки імпортувався папір.

Текст книги написаний чорним чорнилом, яке місцями вицвіло до коричневого відтінку. Переписувачем виступив Станіслав Граматик. Палеографічний аналіз дає змогу виділити кілька типів письма, використаних майстром:

1. Устав – основний текст Євангелія написано урочистим, геометрично вивіреним почерком, де літери стоять окремо одна від одної.

2. Півустав – використаний у післямовах та примітках, характеризується більшою швидкістю написання та нахилом.

3. В'язь – декоративне письмо, застосоване у заголовках розділів, де літери переплітаються у складний орнамент. Така варіативність свідчить про високу професійну підготовку Станіслава Граматика та наявність при замку скрипторію з усталеними традиціями [4].

Лінгвістичні особливості тексту. Хоча канонічний текст Євангелія написано церковнослов'янською мовою, він містить численні вкраплення, що відображають живу мову населення Закарпаття. Найбільшу цінність для лінгвістики становить післямова (колофон) автора та дарча грамота Стефана Винца, інкорпорована в рукопис. У цих текстах зафіксовано такі особливості:

– **Фонетичні явища:** перехід давнього ь (ять) в і (наприклад, у закінченнях дієслів), що є однією з визначальних рис української мови; повноголосся (вживання форм типу «город», «золото»).

– **Морфологічні риси:** занепад редукованих голосних (вживання слова «книга» замість «књига»), що свідчить про завершення цього процесу в живому мовленні.

– **Лексичні діалектизми:** використання адаптованих угорських назв, зокрема топоніма «кралхазской» (від угор. *Kirayhaza* – Королівський дім), вживання народної форми імені «Мигаль» замість канонічного «Михаїл» [2; 9]. Наведені факти дають підстави стверджувати, що Королевське Євангеліє фіксує етап формування української мови на закарпатських землях.

Мистецька своєрідність пам'ятки. Художнє оформлення книги виконано у так званому балканському стилі, для якого характерне поєднання тератологічних (звіриних) та рослинних мотивів. Ініціали та заставки намальовано кіновар'ю (червона фарба) та лазур'ю (синя фарба). Аналіз пігментів свідчить про їхнє мінеральне походження, що забезпечило стійкість кольору протягом шести століть [13]. Відсутність сюжетних мініатюр може пояснюватися або втратою окремих аркушів, або свідомим вибором на користь аскетичної орнаментики, притаманної ісихастській традиції, що поширювалася з Афону.

Історія побутування та збереження. Після століть забуття рукопис віднайдено у 1951 році. Архимандрит Василій (Пронін), розуміючи цінність знахідки

та загрозу її знищення в умовах радянської антирелігійної кампанії, передав книгу до Закарпатського краєзнавчого музею. Цей крок дозволив зберегти оригінал. Сьогодні пам'ятка доступна дослідникам завдяки факсимільному виданню. У 2016 році в с-щі Королево встановлено пам'ятний знак на честь створення книги [3], що свідчить про повернення Королевського Євангелія в історичну пам'ять народу.

Порівняльний контекст і значення пам'ятки в історії української культури. Для повного розуміння феномену Королевського Євангелія необхідно розглядати його не ізольовано, а в контексті розвитку української рукописної традиції. У науковій літературі часто проводять паралелі між Королевським Євангелієм (1401 р.) та національною святиною – Пересопницьким Євангелієм (1556–1561 рр.).

Хоча ці пам'ятки розділяє понад півтора століття, вони демонструють єдиний вектор еволюції української духовної культури – прагнення наблизити сакральний текст до розуміння простого народу. Для наочності наведемо порівняльну характеристику цих двох пам'яток у табл. 1.

Як бачимо з таблиці, якщо в Пересопницькому Євангелії народна мова вже є панівною, то в Королевському ми спостерігаємо зародження цієї тенденції. Станіслав Граматик, вживаючи діалектизми та українізми, фактично став предтечею тих процесів, які досягнуть апогею в XVI ст. [15]. Це дає підстави стверджувати, що Королевське Євангеліє є важливою ланкою, яка з'єднає

давньоруську книжну традицію з ренесансною культурою волинських скрипторіїв.

Окремої уваги заслуговує постать замовників рукопису. Рід Драгів-Балк, що походив з Мараморощини, у XIV ст. відіграв ключову роль у політичному житті Угорського королівства. Володіючи величезними землями, вони водночас залишалися ревними захисниками східного християнства. Замовлення такої коштовної книги (вартість паперу та роботи переписувача на той час була надзвичайно високою) було не лише актом благочестя, а й політичним маніфестом. Цим жестом Драги демонстрували свою приналежність до слов'янського світу та прагнення утвердити культурну автономію своїх володінь.

Таким чином, Королевське Євангеліє – це не провінційна копія, а самобутній шедевр, який акумулював найкращі досягнення європейської та слов'янської культури свого часу.

Висновки. Королевське Євангеліє 1401 року є видатною пам'яткою, яка відображає складні історико-культурні процеси на українських землях у пізньому Середньовіччі. По-перше, дослідження підтвердило, що замок Нялаб був потужним осередком книжності, де перетиналися західноєвропейські (папір), балканські (стиль) та східнослов'янські (мова) традиції. По-друге, лінгвістичний аналіз доводить, що вже на початку XV ст. у церковних книгах Закарпаття фіксуються виразні риси живої української мови, а це спростовує тези про відокремленість культури регіону. По-третє, введення пам'ятки в науковий обіг та її подальше вивчення є важливим фактором утвердження єдності українського культурного простору.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика Королевського та Пересопницького Євангелій

Критерій порівняння	Королевське Євангеліє (1401 р.)	Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.)
Місце створення	Замок Нялаб (Закарпаття)	Двірецький монастир / Пересопниця (Волинь)
Матеріал	Папір (з італійськими філігранями)	Пергамент (високоякісний)
Мовна основа	Церковнослов'янська з елементами живої народної мови (діалектизми)	Староукраїнська літературна мова (народна мова домінує)
Художній стиль	«Балканський» (тератологічний), неовізантійський	Ренесансний, із впливом італійського Відродження
Роль в історії	Фіксація початкового етапу проникнення народної мови в церкву	Вершина розвитку староукраїнської книжної мови

Наукові публікації

Королевське Євангеліє – видатна рукописна книга, створена у 1401 році

Королевське Євангеліє

Перший аркуш Євангелія

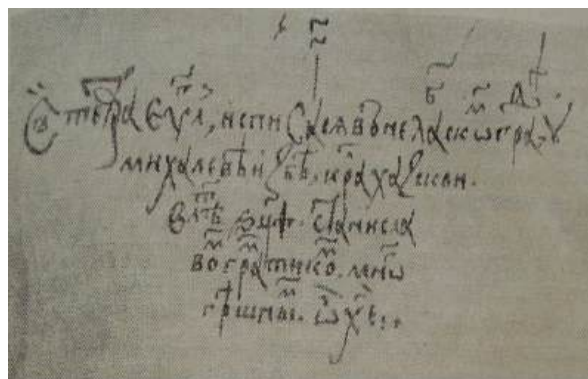
Карта Королева (Кіральгази, з угорської – «дім короля»)

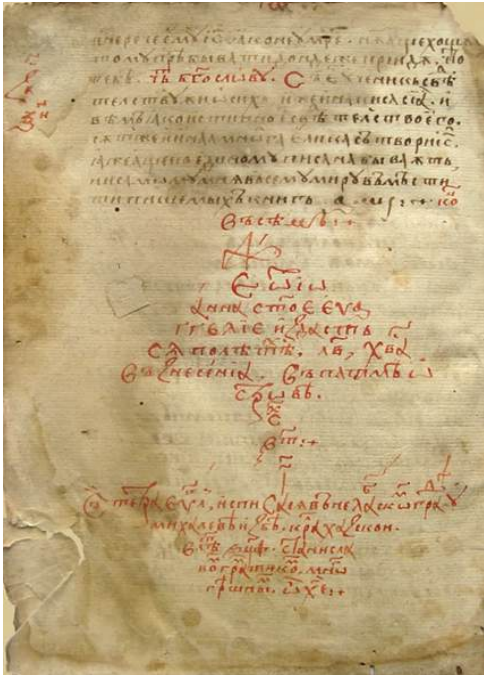
Королево з висоти пташиного польоту

Королево

Фрагмент Королевського Євангелія, де вказано місце і час створення пам'ятки, а також ім'я переписувача – Станіслава Граматика. Копія зі статті В. Микитася і П. Чучки

Сторінка з післямовою Станіслава Граматика. Тут указано, що книга переписана в «михалевськ избѣ кралхазской», тобто в сучасному Королеві. Професор Павло Чучка зауважив у цьому записі традиційну закарпатську форму імені – «Мигаль»

Замок Нялаб, Королево (руїни)

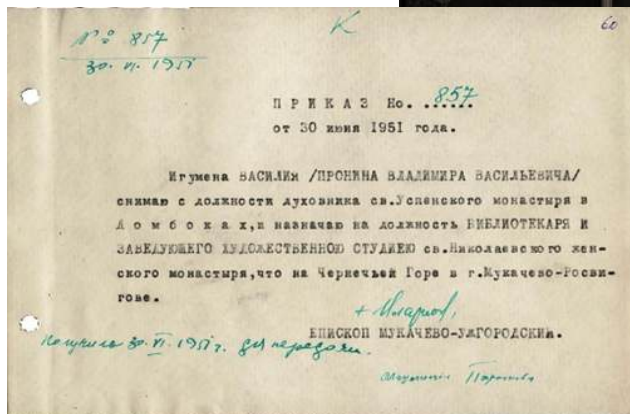
Замок Нялаб, Королево (руїни) з висоти пташиного польоту

Дарча грамота Стефана Винца. У цьому тексті також є місцеві мовні риси початку XV ст. («по прозвищу Винц», «подружіа ми Марѳу», «полакомится добытку»), а також слов'янські імена, які були поширені в той час на Закарпатті

Архімандрит Василій (Пронін)

30 червня 1951 року відповідно до наказу за № 857 керуючого Мукачівською єпархією преосвященнішого Іларіона, єпископа Мукачівського і Ужгородського, духовника Свято-Успенського жіночого монастиря в с. Домбоки ігумена Василя (Проніна) було призначено бібліотекарем і завідуючим художньою студією Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря на Чернечій Горі

Наукові публікації

Мукачівський Свято-Миколаївський монастир

Аркуш факсимільного видання Королівського Євангелія

Монастирська бібліотека Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря

Фото обкладинки факсимільного видання Королівського Євангелія

Пам'ятний знак у Королеві на честь унікальної рукописної книги, відомої як Королівське Євангеліє, яке створено в цьому селищі у 1401 році. Розміщено в центрі Королева і є символом духовної спадщини Закарпаття та України

Зразки шрифтів у книзі

Аркуш із передмовою Феофілакта Болгарського

Заставка з рисами нововізантійського стилю –
концентричними колами та рослинними елементами

Буквиці

Візерунки народної вишивки

Балканська плетінка

Використані джерела

1. Белей Л. О. Русинський сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ : Темпора, 2017. 392 с.
2. Галас Б. К. З історії мови українських грамот Закарпаття XIV–XIX ст. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 98–108.
3. Гель Л. У Королеві відкрито пам'ятник «Королевському Євангелію». *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpatya.net.ua/News/163274> (дата звернення: 25.11.2025).
4. Гнатюк М. Палеографічні особливості кириличних рукописів Закарпаття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Вип. 69. С. 24–35.
5. Кобаль Й. Історичні умови створення Королевського Євангелія. *Королевське Євангеліє 1401 року* : факсимільне вид. Ужгород, 2015. С. 26–40.
6. *Королевське Євангеліє 1401 року* / упоряд. В. Падяк. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2015. 384 с.
7. Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – поч. XX ст.). Київ : Наук. думка, 1974. 296 с.
8. Микитась В. Давні рукописи Закарпаття. *Українська література*. 1964. № 7. С. 5–10.
9. Німчук В. В. Королевське Євангеліє 1401 року: мовознавче дослідження. *Королевське Євангеліє 1401 року* : факсимільне вид. Ужгород, 2015. С. 10–25.
10. Німчук В. В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Житомир : Полісся, 2015. 352 с.
11. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 296 с.
12. Пронін В. Історія Православної Церкви на Закарпатті. Мукачево : Карпатська вежа, 2005. 546 с.
13. Сопко (Долгош) О. Мистецтвознавчий аналіз Королевського Євангелія. *Королевське Євангеліє 1401 року* : факсимільне вид. Ужгород, 2015. С. 41–50.
14. Стемпицький А. Туристичний потенціал сакральної спадщини Закарпаття. *Географія та туризм*. 2020. Вип. 54. С. 12–19.
15. Чухран М. Королевське Євангеліє на 160 років старше за Пересопницьке. *Голос України*. 2022. 13 січ. С. 8.
16. Яким Г. Культурне життя в замку Нялаб у XIV–XV ст. *Карпатський край*. 2019. № 2. С. 45–48.